

SZARKA LÁSZLÓ

Párhuzamos jelenségek a magyar és szlovák történetírásban, köztörténetben

Zahorán Csabának a *Történelmi Szemle* 2011. évi 4. számában megjelent vitaírása és annak előzménye, Roman Holec *Trianoni rituálék, avagy gondolatok a magyar historiográfia egyes jelenségeiről* című tanulmánya több szempontból fontos és szokatlan jelenség a magyar–szlovák történészvitákban.¹ Részben azért, mert a két nemzet viszonyát – melynek legfőbb sajátosságát a történeti dimenzió, a lezáratlan történeti kérdések, történeti gyökerű ellentétek jelentik – már több mint tíz éve potenciális konfliktusforrásként tartják számon az Európai Unióban. A feldolgozatlan múlt, *a békévé nem oldott emlékezés*, kétségkívül táptalaja maradhatott az egymással szemben folyamatosan újratermelődő előítéleteknek, amelyek szélsőséges megközelítésben újabb sérelmek forrásaivá válnak. Ezzel együtt a szomszéd országok historiográfijáról, történelempolitikájáról szóló átfogó igényű bírálatok – a közép-európai nemzetállami történetírások kialakulása óta folyamatosan jelen lévő ellentétek miatt – általában kiélezett politikai helyzetben szoktak nyilvánosságot kapni. Nem éppen felhőtlen bilaterális államközi kapcsolataink ellenére ez a mostani magyar–szlovák viszonyra bizonyosan nem érvényes. Ugyancsak fontos körülmény, hogy szlovák részről egy nemzetközileg elismert, kimagasló kutatási és publikációs teljesítményt nyújtó személyiség szólalt meg, aki jelentős magyar és szlovákiai magyar szakmai kapcsolatokkal rendelkezik. Holec bírálatára azért is érdemes felfigyelni, mert a szerző a központi szlovák történeti szakfolyóiratban 2010-ben megjelent tanulmánya óta – az ott leírtak lényegi elemeit felerősítve, bírálatát még inkább a történelempolitika és a köztörténet irányába kihegyezve – immár a magyar történetírás egészére kiterjesztett kritikai észrevételeket fogalmazott meg szlovákiai politikai napi- és hetilapokban.² Harmadrészt pedig

1 Zahorán Csaba: A Trianon-jelenség pozsonyi tükörben. *Történelmi Szemle* 53. (2011) 591–613.; Roman Holec: Trianonské rituály alebo úvahy nad niektorými javmi v maďarskej historiografii. *Historický časopis* 58. (2010) 291–312. (angolul: Trianon rituals or considerations of some features of Hungarian historiography. *Historický časopis* 59. [2011] Supplement 25–48.). Holec írása Zahorán Csaba fordításában magyarul is megjelent (*Trianoni rituálék, avagy gondolatok a magyar historiográfia egyes jelenségeiről*. Fórum – Társadalomtudományi Szemle [2011] 4. sz. 109–132.).

2 Legutóbb pl. az trianoni emléktörvény és az alaptörvény elfogadása kapcsán a magyar történetíróknak a jobboldali jelenségek térhódítása nyomán tapasztalható „gyávaságát” róttá fel egy libe-

azt is ki kell emelnünk, hogy a vitát kezdeményező Zahorán Csaba annak a – szomszéd nemzetek iránt nemcsak érdeklődést, hanem együttműködési készséget mutató – fiatal magyar történésznemzedéknek a tagja, amely magyar–szlovák vonatkozásban máris komoly eredményekkel büszkélkedhet.

Rögtön előljáróban szögezzük le, Holec bírálatainak legtöbb esetben komoly alapja van. Azok a jelenségek azonban, amelyeket szóvá tesz, Magyarországon is folyamatos szakmai viták tárgyai. Ilyenformán Holec külső megfigyelőként legtöbbször a jelenségeknek csak a szlovákokat többé-kevésbé joggal irritáló negatív oldalát emeli ki. Másrészt az általa szóvá tett – jórészt az akadémiai-egyetemi történetírás és a köztörténet érintkezési felületein megfigyelhető – jelenségek valójában az egész kelet-közép-európai térre, így a szlovák szakmára és történeti közgondolkodásra is jellemzőek.³ Ezzel nem kívánom azt állítani, hogy a magyar történetírásban, történelempolitikában és köztörténetben zajló folyamatoknak ne lennének olyan összetevői, amelyekért mi, az akadémiai, egyetemi és közgyűjteményi kutatóhelyeken dolgozó kutatók valamilyen mértékben ne lennének felelősek. Azt azonban szeretném előrebocsátani, hogy a szlovák bírálatban felsorolt konkrét területeken a helyzet jóval összetettebb annál, mint ahogy az a trianoni témakörre kihegyezett tanulmányban olvasható.

Térségünkben kimondva-kimondatlanul több mint húsz éve folyik egyfajta küzdelem a „hivatalos történelem” értelmezési privilégiumáért, a „domináns történeti narratíváért”, miközben a világ nagyobb és láthatóan bölcsebbik részén már belátták, a 21. század történetírását és történeti közgondolkodását az értelmezések, narratívák és kánonok pluralizmusa fogja jellemezni. Ennek több oka is van. A módszeres forráskritikán, objektivitásra törekvő elemzéseken alapuló szaktörténeti tudás mára rendkívüli mértékben differenciálódott. A köztörténetben pedig a kritikai történetírás helyett a média, a bulvár és a pártpolitikai sajtó fórumok kontraszelektív szűrőin át gyakran felértékelődik a mítoszteremtés, a mindenfajta módszertani háttérrel nélküli nagyotmondás. Ma még nehéz el-

rális pozsonyi napilapban: „A magyar történetírás, amely évtizedeken át módszertanilag, a kutatások széles látókörűségével, mélységével a közép-európai élvonalhoz tartozott, bezárkózik a maga akadémiai skanzenjébe, és közvéleményben elfoglalt pozícióját önként átengedi különböző jobboldali, sőt szélsőséges csoportosulásoknak, amelyek a vélemények pluralitására hivatkozva, a kormányzati elitek csendes (vagy nyilvánvaló) támogatásával Nagymagyarország szellemiségét élesztik újjá, különböző trianoni rituálékat űznek és zöld jelzést adnak mindenféle áltudományos szubkultúráknak, amelyek minden normális országban marginális jelenségnek számítanak. Ez ma (még) Szlovákiára is érvényes. A legjelesebb magyar történészek hallgattak, amikor elfogadták a trianoni rituálékat legitimizáló törvényt, hallgattak az új alkotmányjavaslat esetében is, és nem tudatosították a régi történeti igazságot. A polgári bátorság hiánya és az akadémiai közeg szemmel látható opportunizmusa, amely a valóságban nem jelent semmi mást, mint az államhatalommal való csendes kollaborációt, valójában nem ad számukra védelmet a hatalommal szemben.” *Roman Holec*: Maďarský panteón. SME 2012. jan. 13.

3 A kelet-európai emlékezetkultúra, történelempolitika körüli viták jó összefoglalását adja *Peter Haslinger*: Erinnerungskultur und Geschichtspolitik in der historischen Forschung zum östlichen Europa. *Zeitenblicke*. Online-Journal für die Geschichtswissenschaften 6. (2007) 2. sz. <http://www.zeitenblicke.de/2007/2/haslinger> és az ott hivatkozott további irodalom.

dönteni, hogy a történeti mítoszokat, kultuszokat saját érdekeik szolgálatába állító, időnként pótcselekvésekbe menekülő politikusokon kívül kinek van szüksége az elfogult és bántó sztereotípiákban gondolkodó „új történeti kánonokra”. Idejétmúlt, leporolt, reprint elméleteket, giccses szobrokat, hamis pátozzsal körített mítoszébresztő akciókat – a szenzációéhes közvéleményt kiszolgáló média segítségével – ideig-óráig országos nyilvánosság szintjére lehet emelni, a szaktudományosság, a történelemtanítás szintjén azonban rövid távon kiderül róluk, hogy vállalhatatlanok és tarthatatlanok. A magyar köztörténetben 1989 óta számos ok miatt középpontba került a Trianon-jelenség. Ennek kapcsán Gyáni Gábor elemzésében rámutat a magyar akadémiai történetírás és a történelempolitikát meghatározni, befolyásolni kívánó politikai megrendelések, kinyilatkoztatások, illetve a szaktörténetírás és a köztörténet között elmélyülő, nehezen feloldható ellentmondásokra, amelyek miatt a Trianonnal összefüggő kollektív nemzeti emlékezetbe nem kerültek be megfelelő súllyal a történeti magyar állam felbomlására, a kelet-közép-európai nemzetállami átalakulásra racionális magyarázatokat, értelmezéseket kínáló tények és érvek.⁴

Amint arra Zahorán Csaba is utalt vitacikkében, a pozsonyi Komenský Egyetem professzoraként és a Szlovák Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetének főmunkatársaként Holec következetesen távol tartja magát a szlovákiai nacionalista irányzatoktól, sőt rendszeresen bírálat tárgyává teszi azokat. A mostani vita kiindulópontját jelentő tanulmányának elején megemlíti a *Milyen történelemre van szükségünk?* című esszéjét.⁵ Ebben az írásában az 1989 után fokozatosan kialakult szlovákiai szakmai szekértáborok és a szlovák szaktörténetírás elemzése mellett a politikusok által használt és kanonizált történelem, valamint a szlovák köztörténet kritikai értékelésére helyezte a hangsúlyt.

Ebben a négy évvel ezelőtti helyzetelemzésében a magyar történetírással és köztörténettel is párhuzamot vont. Ott foglalta össze először a magyar történetírással szembeni kritikai megjegyzéseinek lényegét. Szerinte a két ország közt a fő különbséget abban lehet megjelölni, ami ebben a most elemzett tanulmányá-

4 „Trianon kommemorációja egy, az áldozat nézőpontjából előadott trauma-drámát visz újra és újra színre, azt beszélve el ennek során, hogy miként vált egy nép – a magyar – a nagyhatalmi döntések áldozatává. A nemzet tisztán mint áldozat szerepel ebben a történetben, mely elszenvedte csupán a Trianon által szimbolizált eseményt, ahelyett, hogy cselekvő módon járult volna hozzá bekövetkeztéhez. Nem csoda ezek után, ha az ekként diszponált nemzeti emlékező közösség nem hajlandó, mert nem is képes Trianon máig ható következményeit kész (befejezett) tényként tudatosítani magában. Miután képtelen a ténylegesen végbement történelem be- és elfogadására, makacsul és változatlanul ragaszkodik a Trianon előtti, vagyis a Nagy-Magyarország eszményében foglalt valóság képzetéhez, a belőle sarjadó magyar identitáshoz. Ezért is tekinthet el oly könnyen a kollektív emlékezet Trianon-kultuszban feloldódó gyakorlata – a hideg emlékezés logikájának megfelelően – az időbeli változásoktól, a múlt traumatikus (sérelemeket keltő) eseményének megannyi fontos következményétől.” Gyáni Gábor: *Nemzet, kollektív emlékezet és public history*. (A tanulmányt ld. e számunkban. – a szerk.) 372.

5 *Roman Holec: Na čo sú nám dejiny? Aké dejiny potrebujeme?* História 8. (2008) 1. sz. 41–44. Ugyanez az írás *Aký príbor potrebujeme* címmel a prágai *Listy* 2008. évi 2. számában is megjelent. www.listy.cz/archiv.php?cislo=082&clanek=020809.

ban szintén többszörösen visszaköszön. Holec szerint az egymással is vitázó, tagolt szlovák történetírással, a szlovák politikusok által használt történelemmel és a „történetietlen” szlovák köztörténettel szemben a magyar történetírás, történelempolitika és történeti közgondolkodás jóval egységesebb képet mutat. Írásában ennek megfelelően egymás mellé kerülhetett a *História* és a *Trianoni Szemle*, a *Rubicon* és a *Nagy Magyarország*. A lapok azonos vagy rokon tematikája, a szerzők részbeni azonossága alapján Holecnek ez az állítása nyilvánvaló túlzás. Egyfajta ideológiai tömbösödéssre utaló jelek azonban éppúgy kimutathatóak, mint ahogyan a köztörténetben fokozatosan felerősödött az „ideológiai reprint” iránti kritikátlan igény, amely látszólag még mindig az antikommunista keresztes háború szükségleteire épít, valójában inkább a hivatalosnak mondott „nemzetietlen” akadémiai történetírással szembeni, népnemzeti színekbe öltözött lázadás. Minthogy mindezek a jelenségek a posztkommunista államok többségében, így Szlovákiában szintén megfigyelhetők, az alábbiakban egy-két adalékkal ezt a komparatív szempontot is megpróbálom továbbgondolni.⁶

Holec szerint a szlovák akadémiai-egyetemi történetírás két egymással szemben álló csoportra – a történelmet alapvetően módszeres kritikai apparátussal vizsgáló, illetve a történelmet kizárólag nemzeti kategóriaként kezelő történetészekre – osztható. Ezeken a csoportokon belül is megkülönbözteti a hagyományos, tényleíró történetészeket és az új elméletek iránt fogékonyakat. Nagyon rossz véleménnyel van a szlovák politikusok által használt és kanonizált „hivatalos történelemről”, illetve a jórészt sérelmekre és előítéletekre épülő „történetietlen” szlovák köztörténetről.

Ennek a 2008. évi tanulmánynak több állítása, így például a „történelmébe belebetegedett magyar társadalomra” vonatkozó tétel megismétlődik a mostani vita alapját jelentő írásban. A szerző már akkor is abban jelölte meg a magyar helyzet legfőbb sajátosságait, hogy a szlovák helyzettől eltérően a magyar kritikai és nemzeti történetírás, a magyar történelempolitika és a magyar köztörténet között jóval nagyobb az átfedés, ami jórészt arra vezethető vissza, hogy a történetírás és az alkalmazott történelem minden szintjére jellemző a reflektálatlan, kettős mércét használó és önmentegítő multszemlélet.

Ugyancsak 2008-ban jelent meg fiatal magyar történetészeknek a szlovák történelemmel és a szlovák–magyar történeti kapcsolatokkal foglalkozó könyve, a *Meghasadt múlt*. A kötethez Roman Holec írt *Befejezés nélküli bevezetés* címmel előszót, amelyben mind a magyar, mind pedig a szlovák társadalom esetében a –

6 Időközben a Holec-cikk nyomán kialakult vita folytatásaként a pozsonyi Magyar Kulturális Intézet 2012. március 22-én, a budapesti Szlovák Intézet pedig egy nappal később, március 23-án vitafórumot rendezett magyar és szlovák történetészek közt. Az ott elhangzott hozzászólások olvashatóak az *Érsekújvár és Vidéke* című lap digitális oldalán, Pšenák Ottó főszerkesztő úr jóvoltából. A pozsonyi vita anyagai: http://www.watson.sk/index.php?option=com_content&view=article&id=1046. A budapesti vitaanyagok: http://www.watson.sk/index.php?option=com_content&view=article&id=1069;dialog=0-spolnych-dejinach-23-marca-2012-v-slovenskom-intitute-v-budapeti-parbeszed-a-koezoes-toertenelemrl-2012-marcius-23-an-a-budapesti-szlovak-intezetben&catid=38:default&Itemid=58.

saját és a közös – történelemmel kapcsolatos deformált, beteges viszonyokat átlapított meg. „A közös múltat ugyan mindkét fél használja, de formáját és még inkább tartalmát tekintve közel sem egyenlő intenzitással. Az egyik társadalom mintha szó szerint történelmének betege lenne, időnként hipochonder módjára, de anélkül, hogy kúrálná magát. A másik pedig attól szenved, hogy teljesen közömbös történelme iránt, és egyáltalán nem törődik saját – ebben a tekintetben minden bizonnyal beteges – lelki-egészségi állapotával. De mindketten ignorálják a kezelést, jóllehet mindkettőjüknek nagy szüksége van rá.”⁷ A szerző akkor és ott még magától értetődően tudatosította és mutatta be a „magyar beteg” és a „szlovák beteg” hasonlóságait és különbségeit.

Vajon elfogadható, lényegre utaló metafora-e a külső szemlélő számára időnként túlhistorizálnak tűnő magyar társadalomra a „történelem betege” kifejezés? A 19. századi nacionalizmusok kutatójaként Holec teljes egészében tisztában van azzal, mi a szerepe a történeti örökségnek a nemzetépítésben. Ebből pedig eleve adódik, miért viszonyul a magyarság – a mai szélsőségektől teljesen függetlenül – egészen másként a Magyar Királysághoz, mint a történeti állam egykori nem domináns nemzetei. A történeti állam jellegét évszázadokon át meghatározó magyarok 20. századi nemzedékei számára az 1918 előtti Magyarország nem véletlenül – és távolról sem csak a trianoni vagy inkább „poszt-trianoni” traumák, „trianoni rituálék” hatására – meghatározó kiindulópontja a modern nemzetépítő nacionalizmusnak.⁸

Érdeemes már itt jelezni, hogy alighanem téves megközelítés, és további tévedések forrása lehet a magyar történeti közgondolkodásnak ezt a konstans elemét valamifajta devianciának tekinteni. Látszólag a posztkoloniális életérzésekkel rokon reflexnek tűnik, valójában azonban a „saját történelem” és az annak keretét jelentő „saját államiság” iránti – minden modern társadalomra jellemző – kiemelt érdeklődésről van szó. Ez a történeti érintettség a mai magyar közgondolkodásban akkor téveszt utat és célt, amikor a világ és a világtörténelem 20. századi realitásait figyelmen kívül hagyva felfüggeszthetőnek, zárójelbe tehetőnek gondolja az elmúlt száz év kelet-közép-európai román, szlovák és perse magyar, szerb stb. nemzetállami fejlődését.

A magyarok számára a modern nemzeti társadalom kialakulásának tényleges gazdasági, földrajzi, kulturális, mentális kereteit jelentette a soknemzetiségű, de magyar irányítás alatt álló történeti ország. Ebben a formájában éppoly fontos viszonyítási bázis marad, mint az összes nemzet számára az egykori történeti állam. Bármily távoli időkben is létezett. Nagymorávia alig háromgenerációnyi történelme és a 18. században újra felfedezett hagyománya a szlovákok számára

7 Meghasadt múlt. Fejezetek a magyarok és szlovákok történetéből. Szerk. Kollai István. Terra Recognita Alapítvány, Bp., 2008. 12. A kötet tartalmáról ld. az alapítvány honlapját: <http://www.kibic.hu/hir/48/ujra-kaphato-a-meghasadt-mult-masodik-kiadasa>.

8 Egy Árva várát érintő kirándulás kapcsán több szempontból is tanulságos eszmefuttatás olvasható György Péter tollából a schengeni rendszer várható – eddig jórészt beteljesületlenül maradt – identitás- és történelempolitikai hatásairól. *György Péter: Árva vára Schengen földjén. Élet és Irodalom* 2008. febr. 29.

ugyanezen okok miatt vált fontossá és maradt nélkülözhetetlen. Különösen élő a történeti államalakulattal való azonosulás akkor, ha az abból kivált más utódállamokban nemzettársak élnek, akik számára a szülőföld azonos a történeti ország valamely régiójával.

Érdemes lenne előbb-utóbb egy valódi nemzetközi kutatási program keretében összehasonlítani a Habsburg-monarchia örökségének, illetve a dán és svéd monarchia dán–norvég, finn–svéd örökségének a lecsapódását a közép-európai, illetve skandináv államok kulturális és generációs emlékezetében, történelempolitikájában. Merthogy abban talán nagyobb viták nélkül is egyetérthetünk: nem szükség- és törvényszerű a közös múltnak ilyen bántó és pazarló semmibevétele. Ezt egyebek közt a skandináviai példák is jól mutatják.

Aligha véletlen, hogy a Kádár-korszakban az ellenzéki értelmiség a „szocialista társadalom” betegségei között éppen azt a kollektív amnéziát jelölte meg, amely miatt a kisebbségi magyar közösségek nagymértékben kiszorultak a magyarországi közgondolkodásból. Trianon a mai magyar nemzedékek számára – a kétségkívül folyamatosan erősödő szélsőjobb erők kivételével – nem a revízió és nem az irredentizmus hívószava, hanem a nemzetállami Közép-Európa rendezetlen szomszédsági kapcsolatainak és a hiányzó regionális identitásnak és együttműködésnek a jelképe. Ezek megteremtésének egyik sarokköve a közösen megélt történelem értékeinek, csakis közösen megoldható kérdéseinek a felismerése. A saját történelmükkel szembeni állítólagos „szlovák közöny” Holec részéről valószínűleg ugyanolyan metaforikus konstrukció csupán, mint a magyarok túlhistorizált világlátását hangoztató tétel. Hiszen a társadalmak történeti érintettsége és közönye valójában ugyanarról a töről fakad. Az állam vezető csoportjai a történelmet mindig is egyfajta hivatkozási alapként, legitimációs bázisként kívánják kezelni. Ebből a szempontból akár azt is mondhatjuk, hogy a történelemhez való viszony magyar és szlovák problémáit „betegségnek” már csak azért sem érdemes nevezni, mert történészként tisztán látjuk a történelem iránti érdeklődés mechanizmusainak, őszinteségének változásait. Amint azt ma már egyre többen elfogadják, különböző történeti kánonok léteznek egymás mellett, s ennek megfelelően egymásnak ellentmondó történelemfelfogások, tapasztalatok mentén hullik darabokra az egységes történelem képzete. A historizáló szemlélet és a történelmet felesleges ballasztnak tekintő vélemények – ha nem is békésen, de – éppúgy jelen vannak az európai mindennapokban, akár csak a történelmet nemzeti pótvallásként „művelő” felfogások, illetve a nemzeti olvasatot eleve kizáró, elemző magatartások.

Mielőtt Roman Holec kritikájának két konkrét elemével – a trianoni békeszerződésben rögzített államjogi megoldás, illetve a dualizmus kori magyarországi asszimilációs folyamatok magyar és szlovák értelmezéseivel – kapcsolatosan részletesen kifejteném álláspontomat, a vita kontextusának érzékeltetésére röviden jelezni kívánom a magyar és a szlovák történetírás kapcsolatrendszerének néhány neuralgikus alapkérdését.

Adalékok a magyar–szlovák történészkapcsolatok és -viták történetéhez

A magyar és szlovák történetírás 20. századi szakmai, intézményi kapcsolatait minden korszakban igen erőteljes véleménykülönbségek határozták meg. Ezzel együtt viszonylag kevés olyan írás látott napvilágot, amely az egyik vagy a másik nemzeti történetírás egészére vonatkoztatva fogalmazott volna meg átfogó kritikai észrevételeket.⁹ Ennek részben az volt az oka, hogy 1989-ig a szlovák és részben a magyar történészek is egy ideológiailag szigorúan ellenőrzött szellemi térben működtek. A két nemzeti történetírás a marxizmus és a pártállamiság utolsó két évtizedében jutott el a trianoni periódusra emlékeztető mélypontra. A szlovák történetírás kidolgozta a maga „dehunarizációs” koncepcióját. Ennek jegyében a korabeli vezető szlovák történészek egy része úgy gondolta, hogy a szlovák történelmet ki kell emelni a Magyar Királyság történetének kontextusából, s a mai Szlovákia területének történelméből ki kell vonni a magyar vonatkozásokat, magyar családokat, szereplőket, végső soron a magyar történelmet, és az ily módon dehunarizált múlt teremti meg az önálló szlovák történelem alapjait.¹⁰

9 A korábbi évtizedekből a magyar szaktörténészek közül pl. Arató Endre, Hanák Péter, Kristó Gyula írásait említhetjük, az utóbbi két évtizedben pedig az egri Eszterházy Károly Főiskola tanára, Kiss László, valamint a szlovákiai magyar történészek próbálják közvetíteni a szlovák történetírás változásait. *Arató Endre: A magyar–cseh–szlovák viszony ötven éve.* Kossuth, Bp., 1969. 139.; *Hanák Péter: Címeres furcsaságok. Élet és Irodalom* 1981. febr. 21. 9. – az esszé bekerült a *Budapesti Negyed* Hanák-válogatásába (6. [1998] 4. sz.: Hanák Péter – a Város polgára, <http://epa.oszk.hu/00000/00003/00017/190-192.html>); *Kiss László: Szlovák nemzeti mozgalom Magyarországon. Kánonok és viták a mai szlovák történetírásban.* In: *A modern szlovák nacionalizmus évszázada 1780–1918. Párhuzamos nemzetépítés a multietnikus Magyar Királyságban.* Szerk. Szarka László. Akadémiai, Bp., 2011. 35–64. Szlovák részről pl. az 1848–1849. évi forradalom és szabadságharc értékeléséről kialakult 1968-as vita jelezte a lappangó konfliktusokat. Az ott megszólaló Július Mesáros többször bírálta a magyar történetírás forradalomértékelését. Rajta kívül a két világháború közti diplomáciatörténettel foglalkozó Ladislav Deák adott közre rendszeresen magyar történetírást bíráló tanulmányokat. Előbbi szerző összegyűjtött munkái a Szlovák Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetének gondozásában jelentek meg. *Július Mesáros: Zložitie hľadanie pravdy o slovenských dejinách: výber štúdií, odborných polemík a článkov z polstoročnej výskumnej a publikačnej činnosti.* Veda, Bratislava, 2004. 487. A közelmúltban elhunyt Ladislav Deák vitairatai jórészt digitális kiadásban jelentek meg. *Ladislav Deák: Trianon – ilúzie a skutočnosť; Úč: Slovensko–maďarské vzťahy očami historika na začiatku 21. storočia.* <http://www.kultura-fb.sk/new/old/stare/deak-9.htm>.

10 A dehunarizáció konstrukcióját elhibázottnak tartotta Ivan Mrva, aki pedig a 18–19. századi szlovák nemzetfejlődéssel foglalkozva kritikus képet alakított ki a korabeli magyarországi politikai elit magatartásáról. „A szlovákok számára Magyarország (Uhorsko) jelentette a hazát és a szülőföldet. A Matica slovenská közgyűlésein nem egyszer szónokoltak »a mi kedves magyarországi hazánkról«. Ezért nekünk is sajátunknak kell tartanunk a magyarországi történelmi örökséget és nem szabad lemondanunk róla. A szlovák történelem dehunarizációja hiba volt. A regionalizmus csapdájába estünk, és a magyarországi kontextusból kiszakított régebbi szlovák történelem közvéleményünk számára kevésbé vonzó és gyakran nem igazán érthető.” *Ivan Mrva: Slovenská historická terminológia v období novoveku. Slovo o slove. K niektorým problémom slovenskej historickej terminológie.* Bernoláková spoločnosť, Bratislava, 2001. 69–79. Magam

A korabeli marxista magyar történetírás a tízkötetes *Magyarország története* kötetében részben igyekezett a soknemzetiségű királyság történeti realitásainak megfelelően bemutatni az ország nem magyar társadalmainak a fejlődését, másrészt megpróbált vitába szállni a közös történelmet minden vonatkozásban megkérdőjelező törekvésekkel szemben. 1989 előtt – az akkor is intenzív személyes, szakmai kapcsolatok ellenére – a fenti okok miatt jelentős távolság és feszültség jellemezte a két történetírás viszonyát.

Ehhez képest az azóta eltelt évtizedekben legalább két igen nagy jelentőségű fordulat ment végbe a két historiográfia viszonyában, s ezeknek a változásoknak több fontos koncepcionális eleme erős hasonlóságot mutat egymással. Az első 1989 után megjelent – Richard Marsina, Viliam Čičaj és mások által jegyzett – szlovák történeti összefoglaló munka az 1918 előtti szlovák nemzeti történelem egyedüli racionális értelmezési keretének a történeti Magyarország kontextusát tekintette. Ezzel egy időben a magyar történetíráson belül ismét felerősödött a Magyar Királyság multietnikus jellegének hangsúlyozása.¹¹

Párhuzamosan mindkét történetírásban folyamatosan nőtt a társadalomtörténeti és regionális kutatások súlya. Olyan új kritikai irányzatok, módszertani megközelítések jelentek meg, amelyek viszonylag rövid időn belül igen erősen átszínezték a korábban dominánsan nemzeti, nemzetállami interpretációs mezőt. Ma már – a hagyományos értelemben vett nemzeti történelmen kívüli térben – magyar és szlovák történészek közt minden korábbinál sűrűbb és intenzívebb kapcsolatok léteznek. Az új szemléletű együttműködésnek az érzékeltesére példaként megemlíthetőek a *Forum Historiae* címmel Pozsonyban Miroslav Michela által szerkesztett, illetve a *Človek a spoločnosť* címmel Kassán

is több alkalommal jeleztem a véleménykülönbségek elmélyülését. Ld. pl. Szarka László: A századelő (1990–1918) a hetvenes évek szlovák történetírásában. *Századok* 116. (1982) 356–367.; *Uő*: Das historische Ungarn im Spiegel der slowakischen Geschichtsschreibung. *Specimina Nova Dissertationum ex Instituto Historico Universitatis Quinqueecclesiensis de Iano Pannonio Nominatae*. A Pécsi Janus Pannonius Tudományegyetem Történeti Tanszékének Évkönyve (1998) 165–186.; *Uő–Sallai Gergely*: Önkép és kontextus. Magyarország és a magyarság történelme a szlovák történetírásban a 20. század végén. *Regio* (2000) 2. sz. 71–107.; Szarka László: A modern szlovák nacionalizmus sajátosságai. In: A modern szlovák nacionalizmus i. m. (9. jz.) 30–31.

11 „A szlovák történelem ezen állam [ti. a Magyar Királyság – Sz. L.] történetének része, jóllehet mindezidáig nem igazán tartották szem előtt ezt a tényt a történetírásban. Tehát ennek az államnak a története, legalábbis annak alapvető tényei a szlovák történelem részét alkotják. Helytelenek és feleslegesek tehát mindazok a törekvések, amelyek a szlovák történelmet úgymond dehungarizálni akarják, hiszen ez a történelem nagyjából ezer éven át a történeti Magyarország keretei között zajlott. Az ilyen törekvések nem csupán a szlovák történelem kereteit iktatják ki, hanem figyelmen kívül hagyják és tagadják a szlovákok által az állami keretekre és az állam létrejöttére kifejtett kétségkívül erős befolyást is.” *Richard Marsina et al.*: Slovenské dejiny. Matica slovenská, Martin, 1992. 8. A Magyar Királyság soknemzetiségű jellegének hangsúlyozása jellemzi pl. a tízkötetes *Magyarország történetének* Ember Győző és Heckenast Gusztáv által szerkesztett IV/1–2. (Akadémiai, Bp., 1989.), a Mérei Gyula és Vörös Károly szerkesztette V/1–2. (Akadémiai, Bp., 1980.), illetve a Kovács Endre és Katus László által szerkesztett VI/1–2. kötetét (Akadémiai, Bp., 1979.).

szerkesztett szlovák nyelvű digitális történeti folyóiratok, amelynek tematikus számaiban a magyar történészek rendszeresen publikálnak.¹² Hasonlóképpen gyakori a magyarországi és szlovákiai szerzők együttműködése nemzetközi kutatási programokban, külföldi publikációkban.¹³

Az 1959 óta csehszlovák–magyar, majd 1993 után magyar–szlovák „vegyes bizottsági” keretek közt közösen fenntartott „hivatalos” kapcsolatokban persze időről időre élénk, sőt parázs viták alakultak ki. Ezek azonban korábban csak ritkán kaptak publicitást. Az elmúlt két évtizedben pedig a bizottsági munka súlypontja tudatosan részben a közös kutatási témák együttes feldolgozására, részben pedig a projektszerű együttműködésre helyeződött át.¹⁴ Így például a bizottság két tagozatának tagjai 1998 óta bekapcsolódtak a különböző történelemdidaktikai kezdeményezésekbe. Szorgalmaztuk egy közös munkacsoport létrehozását, amely a két ország történelemoktatásában felmerülő reális igényeknek megfelelően, azokat összehangolva fokozatosan megteremthetné a feltételeit a közös történelem alternatív formák közt történő iskolai oktatásának. El is jutottunk egy tankönyvbizottság magyar részének a kinevezéséig, de a folytatást mindmáig elkötelezett kollégák lelkes és leleményes magánakciói jelentik. Látva ezeknek a fontos történelemoktatási elképzeléseknek a rövid távú megvalósíthatatlanságát, a bizottság 2007. évi budapesti és 2008. évi kassai ülészakán kezdeményezte egy három fázisból álló előkészítő szakmai munka beindítását. A magyar és szlovák tagozat tagjai – a jelentős szakmai-módszertani távolságok, a közös múlttal kapcsolatos zsákutcsás viták és a sikertelen előzmények, valamint a

12 A Szlovák Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetének keretei közt megjelenő *Forum Historiae* egyszerre jelent monotematikus lapszámokat közreadó, alapvetően társadalomtörténeti orientáltságú, szlovák nyelvű digitális folyóiratot és egy folyamatosan bővülő digitális szlovák történeti kiadványsorozatot. <http://www.forumhistoriae.sk/>. A Szlovák Tudományos Akadémia kassai Társadalomtudományi Intézetének digitális folyóirataként jelenik meg a *Človek a spoločnosť* (ČAS) (Ember és Társadalom) című lap. Ez utóbbi gyakran biztosít teret az etnikai, nemzetiségi tárgyú tanulmányoknak.

13 Erre a legfrissebb példaként említhető az Atlantic Research and Publications monográfia-sorozatában megjelent magyar–szlovák kiadvány: *A Multiethnic Region and Nation-state in East-Central Europe. Studies in the History of Upper Hungary and Slovakia from the 1600s to the Present*. Ed. László Szarka. Social Science Monographs–Atlantic Research and Publications–Balassi Institute, Boulder–Highland Lakes–Bp., 2011.

14 A bizottság működésének első időszakáról ld. Szomszédok hármastükörben. *A Magyar–Csehszlovák Történelem Vegyesbizottság negyedszázada 1959–1984*. Szerk. Szarka László. Akadémiai, Bp., 1987. A bizottság ülészakainak vitaanyagai korábban csak ritkán jelentek meg önálló kiadványként. Fontos kivételt jelentett a középkori nemzetértelmezésekkel foglalkozó 1971. évi ülészak anyagainak közreadása. *Nemzetiség a feudalizmus korában. Tanulmányok*. Szerk. Spira György–Szűcs Jenő. Akadémiai, Bp., 1972. (Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat 64.) 208. A magyar történeti családnevek szlovák átírásával szemben a bizottság magyar tagozata részéről kialakított testületi álláspontot és több kritikai tanulmányt ld. Magyar és csehszlovák történészek eszmecsereje a régi magyar család- és személynevek, valamint a helynevek írásmódjáról. Szerk. Szarka László. MTA TTI, Bp., 1988. A Magyar–Szlovák Történelem Vegyesbizottság 2001 óta öt alkalommal jelentette meg az általa kezdeményezett kutatási programok, illetve az évenkénti konferenciák anyagait. Minderről a bizottság folyamatosan bővülő honlapjáról lehet tájékozódni. <http://www.tortenelmitsulat.hu/vegyesbizottsag/index.php>.

két ország egymástól alapvetően eltérő tankönyvpolitikája miatt – kezdettől fogva tisztában voltak azzal, hogy a közvélemény felfokozott várakozása ellenére csak az első lépéseket lehet megtenni.

Ezért mindenekelőtt a közösen kijelölt kulcskérdések elemzését tűzte ki a bizottság feladatul. A második szakaszban egy közös történeti forrásgyűjtemény közreadását, majd a harmadik szakaszban közös történelemdidaktikai kiadvány elkészítését jelölték meg kívánatos célként.¹⁵ Az első feladathoz a két ország kormányának támogatását 2009-ben elnyerve, 2010-ben elkezdődött a közös történeti kézikönyv kéziratának előkészítése, megvitatása és összeállítása. Tizenhat magyar–szlovák szerzőpáros – melyeknek tagjai a szlovák kormányzat kérésére részben cserélődtek – elkészítette azt a kéziratot, amely az 1918-ig azonos államkeretek közt átélt közös történelem, illetve a 20. századi rokon és párhuzamos magyar és szlovák történelem kulcskérdéseit elemezte. A szlovák részek előzetes rövid változatai szlovák és angol nyelven a pozsonyi *História* című folyóiratban, a magyar és szlovák részek eredeti nyelvű szövegei pedig a bizottság honlapján folyamatosan elérhetővé váltak. A többszöri egyeztetések után véglegesített fejezetek fordítása, szerkesztése folyamatban van. A könyv azonos tartalmú magyar és szlovák nyelvű változatának megjelentetése 2012-ben várható.¹⁶

A magyar–szlovák historiográfiai kapcsolatok fontos fejleménye az elmúlt időszakban a szlovákiai magyar és a magyarországi szlovák történészek elemző-közvetítő és kritikai munkássága. A somorjai Fórum Intézetben és a komáromi Selye János Egyetem Történelem Tanszékén Simon Attila, Vajda Barnabás, Popély Árpád és jómagam, a békéscsabai Szlovák Intézetben Kovács Anna igazgató, illetve legújabbban Demmel József több tanulmányban is szorgalmazták a szakmai együttműködés rendszerezettebb, tervezhetőbb és hatékonyabb kereteinek a kialakítását.¹⁷

15 A francia és német közös történelemtankönyv elkészítése közel harminc évig tartott, miközben a két ország kormánya és közvéleménye kezdettől fogva az iskolai oktatás számára alapvető fontosságúnak tekintette és támogatta a vállalkozást. A magyar–szlovák kezdeményezés ezzel szemben rapid kormányzati sikerek reményében kezdettől fogva számottevő előzmények nélkül, jelentős politikai ellenszélben, éves lejárátú szerény támogatással indult. A közös történelemtankönyvként emlegetett projekt kapcsán ezzel együtt számos igen alapos szakmai elemzés született. Ld. pl. *Jakab György*: Lehet-e közös magyar–szlovák történelemtankönyvet írni? *Iskolakultúra* 17. (2007) 10. sz. 112.; *Vajda Barnabás*: Multiperspektivitás mint a magyar–szlovák közös történelemtankönyv alapja. <http://www.ofi.hu/tudastar/vajda-barnabas>.

16 A kézikönyv előmunkálatainak részeként 2010–2011-ben Balassagyarmaton és Rozsnyón rendezett műhelytalálkozók anyagait, a fejezetek előzetes változatait ld. a Magyar–Szlovák Történelmi Vegyesbizottság honlapján: Közös múltunk kulcskérdései. Előkészületi anyagok a történelemtanári kézikönyvhöz. <http://www.tortenelmitarsulat.hu/vegyesbizottsag/dokumentumok.php>.

17 A szlovákiai magyar kutatási, felsőoktatási műhelyek kritikai szerepére ld. *Simon Attila*: Közös múlt, egymással feleselő történelem! Történelemtanítás. Történelemdidaktikai folyóirat Ú. F. 3. (2011) 3. sz. <http://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/2011/10/simon-attila-koz-os-mult-egymással-feleselo-tortenelem-02-03-02/>; *Vajda Barnabás*: Multiperspektivitás i. m. (15. jz.); *Demmel József*: Ellenlegendákkal a legendák ellen. <http://www.kibic.hu/hir/105/demmel-jozsef%3A-ellen-legendakkal-a-legendak-ellen>.

1989 után sok régebbi személyes kapcsolat vált hirtelen termékennyé: nemzetközi, illetve kétoldalú projekteken kollégák találtak egymásra, Engel Pál, Szakály Ferenc, Klaniczay Gábor, Gyáni Gábor, Pálffy Géza tudtak megszólítani cseh és szlovák kollégákat, és fordítva: Dušan Kováč, Elena Mannová magyarokat. Ekkor kezdődtek el azok a munkálatok, amelyek az 1945–1948 közötti, kisebbségtörténeti szempontból kritikus periódus közös feldolgozására irányultak, s amelyekben magyar részről előbb Vadkerty Katalin, újabban Popély Árpád, szlovák részről Štefan Šutaj játszott vezető szerepet.

Az 1990-es évek végén fokozatosan mindkét országban megjelent egy új generáció, amely új szempontokat, új megközelítéseket, intenzív együttműködési törekvéseket hozott a magyar–szlovák historiográfiai kapcsolatokba. Ennek magyar részről a Terra Recognita Alapítvány tagjai voltak a kezdeményezői, akik 2008-ban magyar és szlovák nyelven megjelentették a *Meghasadt múlt* (Rozštiepená minulost) című könyvüket, amelyben a magyar és szlovák közös múlt multiperspektívikus értelmezésével – különösen Szlovákiában komoly szakmai és olvasói visszhangot kiváltó – kísérletet tettek a sokféleképpen értelmezett közös múlt korszerű interpretációs kereteinek kialakítására. Időközben a magyar és szlovák fiatal történészek – akik közül három-három kollégát a vegyes bizottság két tagozata kooptált tagjai közé – több konferenciát is szerveztek, és rövidesen megjelenik első kiadványuk.¹⁸

A dualizmus kori asszimilációs folyamatok értékelése

A 19. század első felében a saját államjogi programjaik első megfogalmazásáig eljutó, jórészt párhuzamos, s éppen ezért konfliktusos magyarországi nemzetépítő nacionalizmusok 1848–1849 során súlyosan konfrontálódtak. Miután a Habsburg-abszolútizmus által kínált összbirodalmi centralizációs alternatíva kudarcot vallott, a kiegyezés kori magyar politikai elitnek sem sikerült megfelelő alkotmányjogi kereteket kialakítania a nemzeti mozgalmak emancipációs törekvéseinek a kielégítésére. A jórészt a nyelvi egyenjogúsításra korlátózódó 1868. évi nemzetiségi törvény és annak nemzetiségi elutasítása miatt – az Eötvös és Deák által remélt nyelvi és nemzeti megbékélés helyett – tartós és végső soron megoldhatatlannak bizonyult nemzetiségi konfliktusok alakultak ki. Így válhatott a koraszülött nemzetállam-gondolat jegyében megfogalmazott magyar állameszme, illetve a területi autonómiák ideájához ragaszkodó nemzeti, nemzetiségi mozgalmak folyamatos ütközése a kiegyezés korának meghatározó jelenségévé.

Roman Holec Trianon belső okait vizsgálva, tanulmányának egyik hangsúlyos részében a magyarországi nem magyar társadalmak – korabeli magyar meg-

18 Keressünk közös nyelvet a közös múlthoz – szlovák és magyar történészek fiatal nemzedékének párbeszéde. – Hľadanie spoločného jazyka o spoločnej minulosti – dialóg mladej generácie slovenských a maďarských historikov. Szerk. Slávka Očenášová–Zahorán Csaba. A 2011. november 24–25-i pozsonyi szimpózium előadásai alapján összeállított tanulmánykötet kézirat.

nevezésük szerint a nemzetiségek – magyarosodásának és magyarosításának összefüggéseit vizsgálja. Álláspontját, amelyet a vegyes bizottság „Multikulturalitás és asszimiláció a 19. századi Magyarországon” című 2004. novemberi szombathelyi konferenciáján fejtett ki először, két tényező határozza meg: az úgynevezett statisztikai magyarosítás jelensége, illetve az okok közt a kormányzati asszimilációs politika kiemelése és a korabeli modernizációs jelenségek asszimilációs hatásának relativizálása.¹⁹ A szlovák történészek többsége szerint az 1880–1910 közötti népszámlálások anyanyelvre vonatkozó adatfelvételét, kivált az 1910. évi census esetében, a kormányzati asszimilációs politika eredményességét megerősíteni hivatott „statisztikai magyarosítás” deformálta és tette hiteltelenné.²⁰ A kérdés azonban ennél a (cseh)szlovák politikai propaganda által az 1919–1920. évi békekonzferencián és azóta is sokszor hangoztatott állításnál jóval összetettebb, és valóban megérdemelne egy közös elemzést.²¹

A kelet-közép-európai nemzetiségi viszonyok közt az anyanyelvnek mint nemzetiségi adatfelvételi kritériumnak a kiválasztása ma is indokolt minden anyanyelv-domináns népcsoport esetében, azaz ahol a kétnyelvűség és a nyelv-váltás folyamata még nem jutott el az anyanyelv pozícióvesztésének arra a szintjére, amikor a leggyakrabban beszélt nyelvként már egy másik nyelvet használ a népcsoport tagjainak többsége. Ezeknél a népcsoportoknál ugyanis az anyanyelv szerinti identifikáció rendszerint jóval erősebb, mint a nemzetiségi identitás deklarált vállalása. Ez a helyzet ma is például a romániai, szlovákiai,

19 *Holec, R.*: Trianoni rituálék i. m. (1. jz.) 125–128.

20 A „statisztikai magyarosítás” sok tekintetben pontatlan fogalmát Ján Svetoň vezette be. *Ján Svetoň: Slováci v Maďarsku. Príspevky k otázke štatistickej maďarizácie. Vedecká spoločnosť pre zahraničných Slovákov, Bratislava, 1939. Németül: Die Slowaken in Ungarn. Slowakische Rundschau, Bratislava, 1943.* Svetoň időnként túlzásokba esett, de alapvetően pontosan dokumentálja a Magyar Királyi Statisztikai Hivatal 1910-es adatfelvételi túteljesítését, amelynek következtében például Besztercebánya, Zólyom, Eperjes relatív magyar többségű településként szerepelt. Magyar részről Katus László több helyen is foglalkozott ezzel a kérdéssel. Ld. pl. *Nagy Mariann–Katus László: A Magyar Korona országainak nemzetiségei a 18–19. században c. összefoglalóját az Árkádia–Történelem c. történeti portálon: http://www.arkadia.pt.hu/tortenelem/cikkek/magyar_korona_orosz_nemzetisegei_1819sz.* Speciálisan az 1910-es probléma kapcsán Katus László idézi a Statisztikai Hivatal által a magyar kormány megbízásából (!) a magyar–szlovák nyelvhatár községekben végzett részletes vizsgálat összefoglalóját a 20. század elejéről: „E nép a magyar és szlovák nemzetiséghez tartozás oly bizonytalan határán van, hogy épp oly joggal vehető magyarnak, mint szlováknak. Egyaránt beszéli, s egyaránt használja mind a két nyelvet, az összeíró számlálóbiztosnak úgyszólván a hangulatától függ, hogy a magyarság vagy a szlovákok közé sorozza-e őket [...] Az ily átalakuló félben lévő népet mindig fenyegeti az a veszedelem, hogy egy pap, egy tanító néhány év alatt visszafordíthatja, s a faluban még élő szlovák nyelv segítségével nagyra növeli a szlovák öntudatot.” *Katus László: Az öntudatosodás útja. Szlovák nemzeti mozgalom a soknemzetiségű Magyarországon. Rubicon 19. (2008) 4. sz. 44.* A kérdéssel a korabeli magyar statisztikai irodalomban Kovács Alajos foglalkozott leg-többet.

21 A budapesti Szlovák Intézzettel közösen 2002-ben az MTA Kisebbségkutató Intézetben kezdeményeztünk egy ilyen vizsgálatot, de szlovák részről a meghívottak a közös statisztikai forrásbázis kritikai felülvizsgálata helyett láthatóan megelégedtek a dualizmus kori nemzetiségi adatfelvétel manipulált jellegének ismételt megállapításával.

szerbiai magyarok esetében, ahol a magukat magyar anyanyelvűeknek vallók aránya lényegesen, 10–15 százalékkal nagyobb, mint a magukat magyar nemzetiségűként deklarálóké. A mai magyarországi nemzeti kisebbségek esetében viszont már fordított a helyzet: az elmúlt két népszámlálás alkalmával a magyarországi németek, szlovákok, horvátok, románok közt a magukat nemzetiiséginek vallók száma jóval nagyobb volt, mint az adott kisebbség eredeti nyelvét anyanyelvként megjelölőké. A dualizmus kori szlovákságnak az északmagyarországi szlovák régióin belül élő része jórészt érintetlen maradt az asszimilációs folyamatoktól: Árva, Turóc, Trencsén vagy éppen Szepes, Sáros megyékben legfeljebb a magyar nyelvtudás mértéke növekedett néhány százalékkal, anélkül azonban, hogy tényleges nyelvcsere az ottani szlovákok körében sor került volna. Természetesen mindig is voltak, lesznek kivételek a főszabály alól. A magyar történeti demográfia „statisztikai kivételként” ismeri és elemzi például a Kassa környéki református szlovák, illetve a magukat többségében hol rutén, hol pedig szlovák anyanyelvűeknek tekintő településeket. Hasonlóképpen átfogó mélyelemzések születtek Kassa etnikai színeváltozásainak okairól, amelyek lényegesen összetettebbek annál, mint amire Roman Holec utal a statisztikai magyarosítás elméletének-vádjának felmelegítésével.²² A nyelvhatár mentén vagy attól délre, szórványban, történeti enklávékban vagy városi környezetben élő nagyobb csoportok esetében a nyelvváltás folyamata már a 19. század közepén elkezdődött. Mindezzel csak azt kívántam jelezni, hogy a korabeli magyarországi népszámlálási gyakorlat olyan képlékeny helyzetekkel is szembesült, amelyekről helyi társadalomtörténeti vizsgálatok nélkül ma sem lehet kinyilatkoztatászerű ítéletet mondani.²³

Roman Holec vitába száll azzal a felfogással is, amely a magyarországi zsidóság, németiség és szlovákság asszimilációjának okait vizsgálva arra a következtetésre jutott, hogy a magyarosodás tömegessé válásának fő mozgatórugóját a 19. század utolsó harmadában és a 20. század első két évtizedében a modernizációs folyamatok jelentették. A kérdéssel legtöbbet foglalkozó Katus László, Hanák Péter, Glatz Ferenc, Gyáni Gábor, Nagy Mariann mellett sokan mások is úgy látják, hogy az összességében milliós nagyságrendű asszimilációs folyamat

22 *Holec, R.*: Trianoni rituálék i. m. (1. jz.) 128–129.

23 A Kassára vonatkozó mikroszintű vizsgálatokra ld. pl. *Czoch Gábor*: A nemzetiségi megoszlás kérdései és társadalmi dimenziói Kassán az 1850/51-es összeírás alapján. In: *Uő.*: „A városok szíverek”. Tanulmányok Kassáról és a reformkori városokról. Kalligram, Pozsony, 2009. 149–164.; *Koudela Pál*: A kassai polgárok 1918 előtt és után. PhD-disszertáció. Kézirat. Corvinus Egyetem, 2005. http://www.lib.uni-corvinus.hu/phd/koudela_pal.pdf; *Kovács Éva*: Felmás asszimiláció. A kassai zsidóság a két világháború között (1919–1938). Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja, 2004. Hasonlóképpen kiutat mutatnak azok a regionális megközelítések is, amelyek a többnyelvűséget természetes közegnek tekintve nem az asszimilációs veszteség és nyereség kategóriáiban gondolkodva elemzik egy-egy tájegység interetnikus viszonyait. Pl. *Peter Šoltés*: Tri jazyky, štyri konfesie. Etnická a konfesionálna pluralita na Zemplíne, Spiši a v Šariši. Historický ústav SAV, Bratislava, 2009.; *Demeter Gábor–Bagdi Róbert*: Migráció és asszimiláció Északkelet-Magyarországon és a Partiumban (1715–1792). Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2007.

alapvetően a gazdasági, társadalmi és kulturális modernizációra, iparosodásra, belső migrációra, urbanizációra és az ezekhez szorosan kötődő életmódváltásra, társadalmi mobilitásra, új kulturális, nyelvi minták átvételére vezethető vissza.²⁴

Tény, hogy a magyarországi zsidóság esetében sok más sajátos körülmény külön is felgyorsította a magyarosodást, a németek és szlovákok – jóval kisebb részben a rutének, románok, szerbek, horvátok – esetében azonban kimutathatóan az urbanizáció, az iparosodás, a belső vándormozgalmak jelentették a tömeges, többnyire több generáció alatt végbement asszimilációs irányú elmozdulások bázisát. Ennek a megállapítása nem párosult a dualizmus kori magyar kormányzati nemzetiségpolitika tudatos asszimilációs törekvéseinek relativizálásával vagy tagadásával. A két tényező együtt alakította ki azt a társadalmi klímát, amely különösen a Tisza Kálmán-, Bánffy-, Széll-, Wekerle-kormányok idején – Bánffy esetében a sovinizmussal is kacérkodva – törekedett a Rákosi Jenő-féle „harmincmillió magyar nemzet” hagymázás vízióinak a megvalósítására.²⁵ Ezt azonban a kérdéssel források szintjén foglalkozó magyar történészek közül csak az etnocentrikus, „séreلمي” beállítottságú irányzat szokta kétségbe vonni, azt állítva, hogy a dualizmus kori magyarországi nemzetiségi politika valójában megfelelt a korabeli európai gyakorlatnak. E mögött az érvelés mögött azonban – napjaink etnocentrikus román, szlovák érveléséhez hasonlóan – legtöbbször a szerecsenmosdatás bevett módszerei húzódnak meg.

Összefoglalva az asszimilációval kapcsolatos érveink különbségét, azt mondhatjuk, hogy a kiegyezés kori magyar nemzeteszméhez kötődő iskolapolitikai, közigazgatási, egyesületi, kivándorláspolitikai stb. intézkedések önmagukban egészen biztosan nem tudtak volna kétmilliónyi asszimilációs nyereséget indukálni. A zsidóság, németiség, szlovákság körében lezajlott etnikai változásokat a népszámlálási adatfelvétel csupán az anyanyelv (1910-ben a leggyakrabban beszélt nyelv) és a nyelvismeret adataival mérte fel. Az etnikai változások irányát és nagyságrendjét ezek az adatok ezzel együtt minden bizonnyal híven tükrözik.

24 A kiegyezés kori nemzetiségi kérdéssel foglalkozó szakirodalom kritikus képet ad a korszak asszimilációs folyamatairól és a kormányzat asszimilációs politikájának összefüggéseiről. A magyar állam és a nemzetiségek. A magyarországi nemzetiségi kérdés történetének jogforrásai, 1848–1993. Szerk. Balogh Sándor. Napvilág, Bp., 2002.; *Gyurgyák János*: Ezzé lett magyar hazátok. A magyar nemzeteszmé és nacionalizmus története. Osiris, Bp., 2008.; *Katus László*: A modern Magyarország születése. Magyarország története, 1711–1914. Pécsi Történettudományért Kulturális Egyesület, Pécs, 2009.; *Deák Ágnes*: Nemzeti egyenjogúsítás. Kormányzati nemzetiségpolitika Magyarországon, 1849–1860. Osiris, Bp., 2000.; *Gönczi Andrea*: Ruszin skizmatikus mozgalom a XX. század elején. PoliPrint–II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Ungvár–Beregszász, 2008.; *Tóth Zoltán*: Az erdélyi román nacionalizmus első százada 1697–1792. Reprint. Pro-Print, Csíkszereda, 1998. (Múltunk Könyvek); *Szarka László*: Szlovák nemzeti fejlődés – magyar nemzetiségi politika 1867–1918. Kalligram, Pozsony, 1998. A téma kör különböző megközelítéseire és magyar szakirodalmára ld. *Gyáni Gábor*: Az asszimiláció fogalma a magyar társadalomtörténetben. Valóság 36. (1993) 4. sz. 18–27.

25 *Nagy Ildikó*: Rákosi Jenő és a harmincmillió magyar impérium. In: Híd a századok felett. Tanulmányok Katus László 70. születésnapjára. Szerk. Nagy Mariann. University Press, Pécs, 1997. 295–309.

Trianon helye a magyar és a szlovák történetírásban

Mínt hogy Zahorán Csaba sok fontos szempontot felvető vitacikkének állításait, amelyekkel magam is egyetértek, nem kívánom megismételni, a 2010. évi Trianon-évforduló magyar történeti irodalmát bíráló tárgyává tevő Roman Holec koncepciójának csak néhány szempontjával szeretnék vitatkozni. A szomszéd országok, így Szlovákia közvéleményét zavarja Trianon hosszú távú traumatizáló hatása és a revíziós igények jelenléte a magyar társadalomban, akárcsak a magyar nacionalizmus minden intézményesült és rejtett formája – írja Holec.²⁶ A szakmán belül kivált „a magyar történészek bizonyos köreit”, a Trianoni Kutatóintézet, valamint a *Trianoni Szemle* és a *Nagy Magyarország* című lapok körül szerveződő kutatókat jelöli meg a két világháború közti revíziós eszmék hordozóiként. A magyar kritikai történetírás részéről véleményem szerint elég erős az elhatárolódás a Holec által megnevezett körökkel szemben. A külső szemlélők számára gyakran tűnik úgy, hogy a kritikai és az etnocentrikus történeti szemlélet határvonalai a kelet-közép-európai történetírásokban túlságosan is egybeesnek. Ennek legfőbb oka nyilván a nemzeti történelem mindenütt jelen lévő mesternarratívájának nehezen figyelmen kívül hagyható hatása. Ez azonban nem jelentheti azt, hogy mindenki nacionalizmussal vádolható, aki 1918–1920. évi folyamatokat elemezve kritikai megjegyzéseket tesz például a békekonferencia határkijelölő, békeszerződéseket előkészítő munkájáról, az érintett kisállamok valóságtól gyakran elrugaskodó propagandájáról.

Ugyanakkor tény, hogy a Holec által nevén nevezett jelenség, hasonlóan a nemzeti irányultságú szlovák történészi csoport tagjaihoz – akik a Matica slovenská Történeti Intézetében vagy a pozsonyi Kubko Goral kiadónál 1994 óta rendszeresen megjelenő nacionalista történeti pamflettek szerzői közt feltűnnek –, a magyar történetírás és köztörténet határvidékén mozgó két említett folyóirat szerzőinél, valamint a köztörténet alakításában jeleskedő médiumokban is egyre erősebben jelen van.²⁷

Roman Holec Jeszenszky Géza, Popély Gyula és két-három nagy tehetségű fiatal kolléga, köztük a már említett Demmel József nevét említi a revízió igé-

26 Holec, R.: Trianoni rituálék i. m. (1. jz.) 114.

27 A Matica slovenská önálló történeti intézetet működtet, amelynek munkatársai közül Ján Bobák munkái képviselik az önálló forráskutatásokon alapuló, de nacionalista hangvételű fő irányzatot. A Matica Slovenské národné noviny c. hetilapja majd minden számában „leleplező” írásokat közöl a magyar történelemről. A májusi számokban egy tudományos konferencia előadásait közölték a „magyar”, „ugor”, „uhor” etnonímiákról. (Többek közt http://www.snn.sk/archiv_pdf/snn/20_2012.pdf.) A 2012. június 9-ei számában maga Marián Tkáč, a Matica elnöke közöl támadó hangvételű írást a Rákóczi-kultuszról *Výše storočná ničivá smršť stavovských povstanií* (A rendi felkelések száz évnél is hosszabb ideig tartó pusztítása) címmel. A Kubko Goral kiadó füzetei közül évente egy-két kiadvány foglalkozik a dualizmus kori magyarosítással, Trianonnal, illetve az első bécsi döntéssel, az 1945–1948 közötti történésekkel. A szerzők közt található a szlovák medievisztika vezető alakja, Richard Marsina és a 20. századi diplomáciatörténet nemrég elhunyt vezető képviselője, Ladislav Deák.

nyével kacérkodó folyóiratok rangosabb történész szerzői közt. Az árnyalt és dokumentált jellemzésekből azonban rögtön kiderül, Holec pontosan érzékeli a megnevezett kollégák közti szakmai, habituális különbségeket. Mégis ezúttal mintha minden adat, adalék azt a célt szolgálná, hogy a magyar Trianon-historiográfia egyneműségére vonatkozó tételt erősítse és támassza alá.²⁸

A *Trianoni Szemle* és a *Nagy Magyarország* című lapokkal kapcsolatos kritikai megjegyzések többsége véleményem szerint is megalapozott. Azok a vízvázlasztók, amelyek a magyar – és persze a szlovák – etnocentrikus, nacionalista irányzatok és a két ország kritikai historiográfiája között – minden átmeneti jelenség, átjáró lélek ellenére – ma is egyértelműen kimutathatóak, olvasatomban azt jelzik, hogy előbbiekről tudatosan a köztörténeti szintér elfoglalása a cél, nem pedig a magyar nemzeti történetírás egészének átalakítása. Roman Holec véleményem szerint nem méltányolja a magyar kritikai és etnocentrikus történeti megközelítések közti választóvonalnak a jelenlétét és erejét, sőt sok esetben – amint arra Zahorán Csaba tételesen is rámutatott – figyelmen kívül hagyja azt. Ez a differenciálatlan megközelítés az oka annak, hogy például Jeszenszky Géza, de különösen Romsics Ignác munkásságát néhány általa kiemelt és hibásnak tartott szempont szerint besorolja a 2010. évi évfordulós Trianon-irodalom nacionalista trendeket mutató irányába, ami kétségtelenül komoly aránytévesztés.²⁹ A magyar és szlovák történetírás közti különbségek többszöri emlegetésével arra a következtetésre jut a szerző, hogy a magyarok módszertani, elméleti felkészültségében mindmáig kimutatható előnyök mellett a szlovák történészek „mentálisan és megfogalmazásaikban is szabadabbak” lévén, nem kell elmerülniük „a történelem mocsarában”, s nem nehezedik rájuk akkora „társadalmi nyomás”, mint magyarországi kollégáikra.

Amennyiben azonban a trianoni békeszerződésről készült magyar és szlovák kritikai történeti munkákat hasonlítjuk össze, egészen más képet látunk. Szlovák részről az elmúlt húsz évben számos könyv jelent meg, amelyben a szlovákoknak a Magyar Királyságból való 1918. évi kiválását, Csehszlovákiához való csatlakozását tárgyalták, de csupán egyetlen monográfia foglalkozott behatóan, források alapján a párizsi békekonferenciának Szlovákiával, a szlovákkérdéssel kapcsolatos tevékenységével. A közelmúltban elhunyt Marian Hronský *Trianon. Szlovákia határainak kialakulása és biztonságának problémái (1918–1920)* című

28 Jellemző Roman Holec szelektív válogatására, hogy figyelmen kívül hagyja Romsics Ignác iskolateremtő munkái közül a 19–20. századi kelet-közép-európai nemzetiségi viszonyokat, illetve a magyar Trianon-értelmezéseket áttekintő köteteket. Ld. pl. *Romsics Ignác: Nemzet, nemzetiség és állam Kelet-Közép- és Délkelet-Európában a 19. és 20. században*. Napvilág, Bp., 1998.; *Trianon és a magyar politikai gondolkodás, 1920–1953*. Szerk. Romsics Ignác. Osiris, Bp., 1998.

29 „Romsics munkájából ugyanis – összhangban a magyar történetírásban uralkodó trendekkel – az tűnik ki, hogy Trianonra és következményeire sokkal inkább a háború és a nagyhatalmak diktátuma következtében került sor, mint sem a saját mulasztások miatt, és mert nem sikerült kezelni a nemzetiségi kérdést a soknemzetiségű történelmi Magyarországon.” *Holec, R.: Trianoni rituálék i. m. (1. jz.) 129*. Romsics Ignác válasza megtalálható a 6. jegyzetben idézett digitális dokumentációban.

nagymonográfiája jelenti azt az egyetlen szakszerű feldolgozást, amely a Monarchia és azon belül a Magyar Királyság felbomlása, a csehszlovák egység keretei közt megvalósult szlovák önrendelkezés mellett megvizsgálta a Szlovákiával kapcsolatos kérdések eldöntésének módját, a győztes nagyhatalmak szerepét is.³⁰

Ezzel szemben a magyar kritikai történetírás Ormos Mária 1983-ban megjelent Trianon-monográfiája óta részben jelentős forrásfeltáró és forrásközlő munkát végzett (francia diplomáciai források megjelentetése, a magyar békedelégáció válogatott iratainak a kiadása, emlékiratok újrakiadása, a Károlyi-levelezés megjelentetése stb.), részben pedig sokféle megközelítésben elemezte a történeti magyar állam felbomlásának és a békeszerződés elfogadásának folyamatát. Roman Holeccel ellentétben úgy látom, hogy a magyar történetírás a szlováknál az elmúlt húsz évben lényegesen többet tett annak érdekében, hogy megteremtse a feltételeit a kérdéskör közép-európai keretek közti átfogó feldolgozásának. Hogy ezalatt a köztörténet színterein időről időre felerősödnek nemzeti és történeti sztereotípiákban gondolkodó, a történeti forrásokat nem ismerő, valóságidegen politikai elképzeléseket kiszolgáló áramlatok, az a szakma és a történelemoktatás szempontjából felettébb aggasztó. A magyar történészek többsége ahhoz a főszabályhoz tartja magát, hogy vitatkozni csak azokkal érdemes, akik képesek meghallgatni és megérteni a tárgyszerű érveket.

Az 1920. június 4-én aláírt békeszerződés nemzetiségpolitikai, világháborús, nagyhatalmi előzményeinek, geopolitikai kontextusának és nemzeti, nemzetállami jelentőségének higgadt és körültekintő – minden érintett nemzet szempontjait, forrásanyagát bevonó – elemzése alighanem még egy ideig várat magára. A magyar, szlovák, román Trianon-képek mai kritikai történeti háttere, forrásokig visszanyúló feldolgozottsága jól kivehetően igen különböző, azaz az elsődleges feladat ezeknek a különbségeknek a csökkentése lenne. Az elemzési módszerek és szempontok összehangolásában a kritikai történetírás képviselői alighanem már ma is meg tudnának egyezni.

A gondok a feltárt tények interpretációjával, a nemzetállami kánonok ütköztetésével vagy éppen figyelmen kívül hagyásával kezdődnek. Miközben a kelet-közép-európai modern nacionalizmusok államjogi és függetlenségi törekvései 1848-tól kezdődően egyértelművé váltak, a térség két rendszerfenntartó nagyhatalmának, Németországnak és Oroszországnak I. világháborúban elszenvedett veresége lehetővé tette a régió nemzetállami átalakítását. Nagy kérdés azonban, meddig juthat bármilyen politikatörténeti kutatás, amely az egymással szembesülő nemzetépítő nacionalizmusok törekvései és mai történeti kánonjai közt kívánna konszenzusos történeti képet alkotni. Itt feltétlenül igazat kell ad-

30 Hronský hadtörténészként szintén több könyvet, tanulmányt adott közre az 1918–1919. évi szlovákkérdésről. *Marián Hronský: Boj o Slovensko a Trianon*. NLC, Bratislava, 1998. (Angolul is megjelentették: *The Struggle for Slovakia and the Treaty of Trianon*. Veda, Bratislava, 2001.) Tavaly kiadott nagymonográfiája a diplomáciai, hadtörténeti forrásbázis méretét és a feldolgozás mélységét tekintve egyaránt új szintjét jelenti a trianoni kérdéskör szlovák feldolgozásának. *Uő: Trianon. Vznik hraníc Slovenska a problémy jeho bezpečnosti (1918–1920)*. Veda, Bratislava, 2011.

nunk azoknak a pozsonyi kollégáinknak, akik egybehangzóan a nemzeti kánonok dekonstrukciójában, a társadalomtörténeti megközelítésű munkák beindításában látják a 20. századi historiográfiai örökség meghaladásának esélyét.³¹

Roman Holec a magyar Trianon-képben felerősödött etnocentrikus és nacionalista mozzanatok térnyerését bírálva látja ezt, de alapvetően régi reflexek alapján a magyar történészek gyávaságának tulajdonítja a szaktörténet defenzíváját. Mindeközben figyelmen kívül hagyja Ormos Mária, Romsics Ignác, Zeidler Miklós, Ablonczy Balázs vagy éppen Gyáni Gábor, Pritz Pál kritikai értelmezéseit, „mítoszromboló” könyveit, tanulmányait.³² A helyzet nyilvánvalóan jóval összetettebb, az okok mélyebbek és általánosabbak. Gyáni Gábor például „a Trianon-szindróma”, a trianoni emlékezeti hely páratlan hatékonyságát az 1918–1920. évi események sorsfordító, tragikus jellegével, a magyarság és Magyarország európai és szomszédsági viszonyrendszerének alakulását a vesztes pozíciójából kiinduló értelmezéssel, a politika által történő folyamatos instrumentalizálással, s mindezek alapján „a trianoni rituális kommemoriális kultusz” erejével indokolja. Gyáni szerint Trianon mint érzelmileg, ideológiailag és politikailag terhelte emlékezeti hely ideális objektuma a szaktörténet és a köztörténet közti erőmutatványoknak.³³ A Trianon-képbe kódolt ellentmondások másfajta racionális magyarázatát adja Ablonczy Balázs, aki a Trianon-emlékezet folklorizálódását emeli ki.³⁴

Holec egyik korábbi munkájában, amelyet az utolsó Habsburgok szlovák vonatkozásainak szentelt, maga is szembesült a történeti magyar állam összeomlásához vezető háborús események szlovák kollektív emlékezetének többszólamúságával. Miközben jól bizonyítható, hogy a korabeli szlovák politikai elit az

31 *Miroslav Michela*: Emlékezet, politika, Trianon. A legújabbkori szlovák–magyar kapcsolatok „új kezdetének” kontextualizálása. *Regio* (2007) 4. sz. <http://epa.oszk.hu/00000/00036/00068/pdf/081-092.pdf>; *Vörös László*: A történelmi Magyarország szétesése és Trianon. Az 1918–1920 közötti események megjelenítése a magyar és a szlovák történetírásban. *Limes* 24. (2011) 1. sz. 7.

32 Pl. Mítoszok, legendák, tévhitek a 20. századi magyar történelemről. Szerk. Romsics Ignác. Osiris, Bp., 2005.; *Ablonczy Balázs*: Trianon-legendák. Jaffa, Bp., 2010.

33 „Belső megosztottság hatja át az akadémiai történetírás és a Trianon-kérdés taglalására szakosodott public history közötti viszonyt is: éles elvi ellentét fordítja szembe őket egymással. Nem beszélhetünk azonban arról, hogy a public history *en bloc* a Trianon-kultuszt szolgálja a mai Magyarországon. Kizárólag az olykor a területi revíziót is sugalmazó, a Trianon-kultuszt lelkesen propagáló két történelmi magazin, a *Trianoni Szemle* és a *Nagy Magyarország* képviseli a public historynek ezt a válfaját; ezek az orgánusok egy, az akadémiai történetírás alatt elhelyezkedő történeti szubkultúrát, Kosáry Domokos helyénvaló meghatározása szerint a történeti alvilágot fémjelzik. Mérhetetlenül nagy távolság választja el őket (a körük felsorakozókat) a *História* és a *Rubicon* című, szintén a public history képviseletében ténykedő történelmi magazinoaktól és az utóbbiakban megrajzolt Trianon-képtől.” *Gyáni G.*: Nemzet, kollektív emlékezet i. m. (4. jz.) 370.

34 „A trianoni békeszerződés olyan méretű területcsonkítást szentesített, a nemzet oly nagy részét szorította a határokon kívülre, hogy sem a tudomány racionalizmusa, sem a politika nem tudta feldolgozhatóvá tenni a közvélemény számára. A Trianonról szóló történeti diskurzus ezért sok elemében folklorizálódott. Olyan meseszerű elbeszélések születtek, amelyek túléltek az elmúlt nyolcvan-kilencven évet, és ma is befolyásolják, sőt meghatározzák a társadalom nagy részének történeti tudatát.” *Ablonczy B.*: i. m. (32. jz.) 13.

1914 előtti cseh–szlovák közeledési, együttműködési tendenciákra, kezdeményezésekre építve 1918 őszen gyorsan és erőteljesen csatlakozott a csehszlovák állam – mi több, a „csehszlovák nemzet” – kiépítésének programjához, a szlovákok többsége más valóságot élt meg. Mégpedig azt, hogy a világháborút a Monarchiáért és Magyarorszáéért, az uralkodóért hűségesen végigharcolta és hatalmas véráldozatokat hozott. Holec könyvében regisztrálja annak a történelemben gyakori paradox törvényszerűségnek a szlovák változatát, amely szerint „a hősök mindig csak a győztesek lehetnek”. (Cseh-)Szlovákia háború utáni hősei így nem az olasz és balkáni frontokon a közös hadseregben harcoló szlovák katonák, hanem az ellenséghez átállt, az olasz, francia, orosz hadifogságban megszervezett csehszlovák légiók tagjai. A háborús hősök emlékműveire a szlovák többségű településeken nem a régi hazáért harcolók, hanem az új hazát védelmező (cseh)szlovák katonák nevei kerültek.³⁵

A magyar és szlovák Trianon-viták egyik legtartósabb részkérdésének a közös történelmi államhoz való viszonyulást szokás tartani. Az „ezeréves elnyomás” és a Szent István óta tartó, azaz ugyancsak „ezeréves” ideális magyar nemzetiségi politika ellenmítoszai, a nyelvkérdésben folytatott reformkori harcok, az 1848–1849. évi konfliktusok, illetve a dualizmus korának nemzetiségi küzdelmei olyan távolságot alakítottak ki a magyar és a szlovák politikai reprezentáció közt, amely önmagában képes volt megakadályozni a kiegyezési béke alternatíváját.

Nemzeti és/vagy kritikai történetírás

Annak ellenére, hogy a kelet-közép-európai nemzetállamok történetírásában az 1989 óta eltelt időszak igen jelentős tematikai megújulást, módszertani és intézményi változásokat hozott, a „nemzeti kánont”, a történelem nemzeti narratíváit továbbra is alapvetően a politikátörténelmi diskurzusok határozzák meg. A nemzet és állam kollektív emlékezeteként értelmezett nemzeti történelem ugyanis ma még meghatározó súllyal van jelen abban a viszonyrendszerben, amely a – források módszeres elemzésére és a felhalmozott szakmai tudás folyamatos megújítására törekvő – szaktörténetírás és a – mediális térben, publicisztikában, politikai vitákban, megemlékezésekben „alkalmazott” történelem különböző szintjeit, színtereit magában foglaló – köztörténet között biztosítja az átjárást és a kapcsolódást.

Ugyanakkor – az egyének és társadalmi csoportok egymástól eltérő szociokulturális meghatározottságai, különböző történelmi tapasztalatai miatt – éppen a kollektív emlékezetként felfogott múltértelmezés az egyik alapvető oka annak, hogy a generációs emlékezet által befogható két-három nemzedéknyi múltból többféle történelem él és vitatkozik egymással párhuzamosan.³⁶ A történelem, így

35 *Roman Holec: Poslední Habsburgovci a Slovensko.* Ikar, Bratislava, 2001. 282–283.

36 Erről ld. pl. *Gyáni G.: Nemzet, kollektív emlékezet i. m. (4. jz.); Uő: A 20. század mint „emlékezeti esemény”.* Forrás 41. (2009) 7–8. sz. <http://www.forrasfolyoirat.hu/0907/gyani.pdf>;

a magyar és szlovák „közös történelem” pluralitása, a különböző szakszerű és kritikai történeti interpretációk egymással való versengése ezzel együtt a történetírás magától értetődő létformája. Mindez természetesen nemcsak az adott nemzeti társadalom saját történelméről kialakult képét befolyásolja, hanem a szomszéd nemzetek múltjának, a velük való kapcsolatoknak a megítélését is.

Minthogy azonban a magyar történetírásban – térségünkben a lengyel, szlovén fejlődéshez hasonlítható módon – már 1989 előtt elkezdődött a politikatörténet trónfosztása, különösen a társadalom-, gazdaság- és esztétörténet terén jórészt sikerült lebontani az ideológiai monopóliumokat, az elmúlt két évtizedben pedig viszonylag erőteljes intézményi, módszertani újrendeződés zajlott le.³⁷ Mindez hozzájárult ahhoz, hogy az elmúlt harmadfél évtizedben a nemzeti kérdés folyamatos újraértelmezésével párhuzamosan komoly viták folytak, s jelentős átértékelések történtek a nemzeti történelem lehetséges kereteiről és funkciójáról.³⁸ Az örök nemzet mítoszát kiindulópontként elfogadó (nemzet)állami történelemfelfogás – egyebek közt Szűcs Jenő hosszú távon meghatározó elméleti munkáinak hatására – a magyar akadémiai történetírásban fokozatosan háttérbe szorult. Megszülettek azok az első magyar és szlovák, lengyel és cseh munkák, amelyek mindenki számára egyértelművé tehetik: egyszerre több értelmezési mód és fogalmi keret biztosít lehetőséget arra, hogy meghaladjuk az etnocentrikus történeti világgépet. Ehhez az szükséges, hogy a (poszt)modern nemzeti társadalmak történelmében, mindenféle nacionalizmustól mentesen, előtérbe kerüljenek a mikrotörténeti megközelítések, a „nagy történelem” személyi, családi, lokális metszetei, aminek üdvös mellékhatása az lehet, hogy csökken a frontális, nemzeti szembenállás a nemzeti, így a magyar és a szlovák történetírás között. A mikrotörténeti elemzések, megközelítések akár rövid távon is árnyalhatják, lebonthatják a nagy nemzeti narratívákat. Holec Černova-könyve vagy Kövér György Tiszaeszlar-könyve e tekintetben két erős példa.³⁹

A nemzeti történelem mesternarratívájának művelésével, oktatásával vagy éppen kritikájával azt a 19. században gyökerező historiográfiai tradíciót vitatjuk, amely még a leginkább lázadók tollát és módszereit is megköti a nemzeti historiográfiai és interpretációs tradíciók keretei közt. És bár látjuk a fiatal cseh, lengyel, horvát, szlovén, magyar és szlovák történészek esetében a szemléleti, tematikai, módszertani megújulást, munkáik erős hangsúlyokkal jelölik ki a törés-

Uő: A kollektív emlékezet két formája: hagyomány és történeti tudat. In: Liberalizmus és nemzettudat. Dialógus Szabó Miklós gondolataival. Szerk. Dénes Iván Zoltán. Argumentum–Bibó István Szellemi Műhely, Bp., 2008. 412–426.

37 Balázs Trencsényi–Péter Apor: Fine-tuning the Polyphonic Past: Hungarian Historical Writing in the 1990s. In: Narratives Unbound. Historical Studies in Post-Communist Eastern Europe. Ed. Sorin Antohi–Apor Péter–Trencsényi Balázs. CEU Press, Bp., 2007. 61–63.; Ormos Mária: Van-e történelem? Kossuth, Bp., 2012. 143–144.

38 László Vörös: Analytická historiografia versus národné dejiny. „Národ” ako sociálna reprezentácia. Edizioni Plus–Pisa University Press, Pisa, 2010.

39 Roman Holec: *Tragédia v Černovej* a slovenská spoločnosť. Matica slovenská, Bratislava, 1997.; Kövér György: *A tiszaeszlári dráma*. Társadalomtörténeti látószögek. Osiris, Bp., 2011.

vonásokat. A kanonizált történelem határait átlépni egy-két nemzedék alatt láthatóan nem lehet. Saját nemzeti historiográfiai kereteink egyszerre nyújtanak fogódzókat és a folytonosság élményét, vonzanak olvasókat és hallgatókat, diákokat és a történelmi tradíciók iránt fogékony érdeklődőket.

A nemzeti történelem mindazonáltal máris új pozícióba került, egyike lett a lehetséges megközelítéseknek, tematikai és interpretációs kereteknek. Ezért is külön figyelmet érdemel Roman Holec kritikája. Sokan kételkednek abban, hogy felszámolhatóak-e vagy legalább átjárhatóvá tehetőek-e a nemzeti történetírások közti választóvonalak. Meggyőződésem, s amint azt Roman Holec legutóbb idézett írása s több más elemzése is bizonyítja, a részrehabilitáció és elfogultság minimalizálásával, a források belátó, az érintett nemzetek, közösségek szempontjait egyformán megvizsgáló feltárásával egyáltalán nem esélytelen a kritikai nemzeti történetírások közeledése.

LÁSZLÓ SZARKA

PARALLEL PHENOMENA IN HUNGARIAN AND SLOVAK HISTORIOGRAPHY AND PUBLIC HISTORY

The present study examines the problems which were raised by Roman Holec in his *Trianon rituals or considerations of some features of Hungarian historiography* (Historický Časopis 59. [2011] Supplement 25–48.) and partly by Csaba Zahorán in his polemic article which was published in *Történelmi Szemle* 2011/4, with a look to the history of Hungarian–Slovak historiographical polemics in general. Since 1989 considerable changes have taken place in both Hungarian and Slovak historiography, one of the most important consequences of which is that the professional – academic and university – view of history has become greatly differentiated. The negative side of this process with regard to Slovak historiography was already critically examined by Roman Holec in his articles published previously; the study of his which is the object of the present debate focuses on the seamy aspect of the process on the Hungarian side only.

An especially important topic to discuss can be the rearrangement of the research and education of history in Central Europe which can be observed in the field of public history. The concise histories of varying professional niveau, political commemorations and sensational “discoveries” all offer useful topics to both politicians and the media, since they express their own ideological prefigurations and programs through histories of their own as opposed to “official history”.

The study pays attention to the fact that the Hungarian–Slovak Historical Committee has already dealt several times with those common questions and problems of interpretation which are emphatically referred to in the study of Roman Holec. The author indicates that in judging the process of assimilation which became a mass phenomenon during the Austro-Hungarian dualism, not all the changes of language and identity which characterised different social groups, geographical regions or cities can be blamed exclusively on the nationalism of the contemporary Hungarian state.

It is in this context that the author challenges the contention of Holec that the Hungarian society is “history-sick”. The reasons for abusing history are frequently to be looked for outside the historical profession itself, and the solutions lay in the

framework of the politics of history. Holec includes in his selection of Hungarian ethno-centric Trianon interpretations authors who examined the context in which the Central-European nation states had been born between 1918 and 1920 with sufficient circumspection and with due regard to the problem's complexity, and whose criticism in this context is consequently unjustifiable. The study draws attention to the fact that a part of Slovak historiography and public history are characterised by the same manifestations of one-sidedness as their Hungarian counterparts. It is thus important that anyone criticising ethno-centric phenomena should also engage in a comparative analysis of competing historiographies.